

סוגיה סב: דיני תערובות בפסח ובכל התורה (2): טעם כעיקר

רקע

מסוגיית הגמ' למדנו שטעם כעיקר אסור מהתורה. מסוגיות אחרות משמע שטעם כעיקר אסור רק מדרבנן. הראשונים מיישבים את הסתירות בדרכים שונות, ותוך כדי כך מבארים את גדרי טעם כעיקר.

מקורות

א. חולין קח. "מתני' טיפת חלב שנפלה על החתיכה... דרך בשול אסרה תורה" תוס' ד"ה אמר

ב. עבודה זרה סז-סז: "אמר ר' אבהו אמר רבי יוחנן כל שטעמו וממשו... ואין לוקין עליו" ר"ן חולין לה: באלפס סוד"ה גרסי', "ונמצא עכשיו פסקן של דברים... אזלינן לקולא" רא"ש חולין פ"ז סי' לא, "ופירש ר"ת דטעם כעיקר במין... ביותר מכדי אכילת פרס" [להעמקה - תוס' ע"ז סז: ד"ה א"ר, "וההיא דהכא טעמו ולא ממשו... ולעולם בלאו"] ג. רמב"ם הל' מאכלות אסורות פט"ו הל' א-ו

ר"ן חולין לה: באלפס סוד"ה גרסי'

ונמצא עכשיו פסקן של דברים בביטול האיסורין דמין במינו ואפילו נתערב גופו דאורייתא ברובא בטיל וכדאמר רבא בפרק התערובות [עט]. אמור רבנן ברובא ופרשין התם מין במינו ברובא והני מילי מדאורייתא אבל מדרבנן בין שנתערב גופו ונבלל בין שאין שם אלא פליטתו בששים וכדאמרין לעיל בפרקין [צז:] מין במינו אי נמי מין בשאינו מינו וכו' בששים מיהו כי בעינן ששים במין במינו הני מילי בדברים הנבללין אבל יבש ביבש אפילו מדרבנן חד בתרי בטל ובסמוך נאריך עוד בזה בס"ד. ולענין מין בשאינו מינו כל היכא שנתערב גופו ויהיב טעמא אפילו באלף אסור מדאורייתא כדאמר רבא בפרק התערובות [עח:] מין בשאינו במינו בטעמא ובודאי מדאורייתא קאמר דומיא דמאי דקאמר במין ומינו ברובא שמע מינה דמין שנתערב בשאינו מינו בגופא ובטעמא אפילו באלף אסור מדאורייתא ואי איכא כזית בכדי אכילת פרס לוקה כדאיתא בפרק אלו עוברין [מד.] ואי ליכא כזית בכדי אכילת פרס אסור מדאורייתא מיהו אין לוקין עליו ואי לא יהיב טעמא שיעורא בששים והיכא שנתערב בדבר טעמו ולא ממשו היינו טעם כעיקר שלפי שיטת ר"ת ז"ל הוא מדאורייתא ולפי שיטת רש"י ז"ל מדרבנן וכיון שכבר כתבנו שדברי רש"י ז"ל נראין עיקר נפקא מינה שאם נפלה חתיכה של נבלה לתוך הקדרה ונפלטה ונשפך הרוטב דאין אנו יודעין אם היה בו ששים אם לאו תולין להקל ככל איסורין של דבריהם דאף על גב דלעיל [צז:] אמרינן גבי כחל שבכוליה משערינן דאי במאי דנפיק מיניה משערינן מנא ידעין דמשמע דלחומרא אזלינן הני מילי בדבר שאי אפשר לעמוד עליו דאי אזלינן לקולא יהו כל האיסורין בספק וכל אחד ואחד ישער במה שנראה בעיניו ולפיכך ראו חכמים להשוות מדותיהן אבל במה שאינו בא אלא באקראי בעלמא כגון אם נשפך הרוטב וכיוצא בדברים הללו אזלינן לקולא.

רא"ש חולין פ"ז סי' לא

ופירש ר"ת דטעם כעיקר במין בשאינו מינו דאורייתא. דכיון שנתן האיסור טעם בהיתר נהפך כולו להיות איסור ולוקין עליו בכזית כאילו הוה כולו איסור. ואפילו לקולא אזלינן בתר טעמא ויוצא בעיסת האורז ידי חובתו כיון שיש בה טעם ואפילו רובא אורז. וילפינן לה ממשרת או מגיעולי עובדי כוכבים. וההיא דרבי יוחנן כל שטעמו ולא ממשו אין לוקין עליו מיירי במין במינו וטעמו וממשו דקאמר דלוקין היינו כשהאיסור בעין ומכירו. טעמו ולא ממשו אסור מדרבנן ואין לוקין עליו דמדאורייתא ברובא בטל. וה"ה אם היה ממש האיסור בעין ולא נימוח רק שאין ניכר אין לוקין עליו כי הוא בטל ברוב. אלא הא קמ"ל דאפ"ה אסור מדרבנן והיינו דנקט דמין במינו בטעמא אע"ג דלא יהיב טעמא זה בזה. משום דבעי למימר טעמו ולא ממשו אסור ועד היכן הוא אסור בכדי דיהיב טעמו במין בשאינו מינו. ורבינו חיים ז"ל פירש דאייירי שפיר במין בשאינו מינו. וטעמו וממשו קרי כשיש כזית בכדי אכילת פרס דאז הוי כמו ממשו של איסור. כיון דיש כ"כ מן האיסור שבתוך אכילת פרס אוכל כזית נעשה כולו איסור. והאוכל ממנו כזית לוקה. כדחזינן גבי עיסת אורז דבכזית ממנו יוצא ידי חובתו אף להקל. וטעמו ולא ממשו היינו היכא דליכא כזית בכדי אכילת פרס ואע"פ שנתן האיסור טעם בהיתר אין לוקין עליו ואע"ג דטעם כעיקר ילפינן מקרא. מסתבר לומר דלא החמירה תורה בנתינת טעם של איסור בהיתר להופכו לאיסור כשההיתר כ"כ יותר על האיסור שאם היה האיסור בעין וניכר בתוך ההיתר בלא נתינת טעם לא היה לוקה עליו דהיינו ביותר מכדי אכילת פרס.

הסבר הסוגיה

"אמר ר' אבהו אמר רבי יוחנן כל שטעמו וממשו אסור ולוקין עליו וזהו כזית בכדי אכילת פרס, טעמו ולא ממשו אסור ואין לוקין עליו". [גמ' ע"ז סז.]

נחלקו הראשונים האם טעם כעיקר אסור מהתורה או רק מדרבנן. מחלוקתם נובעת מסתירה בין הסוגיות, ומהבנות שונות של המושג טעם כעיקר. מסוגיותנו משמע שטעם כעיקר אסור מהתורה. בגמ' בחולין מוכיח אביי שטעם כעיקר ["טעמו ולא ממשו"] אסור מדאורייתא ורבא דוחה דבריו. משמע שלדעת רבא, שהלכה כוותיה, טעם כעיקר מותר מהתורה. גם מהגמ' בחולין [צח:] משמע שטעם כעיקר דרבנן, שהגמ' אומרת: "לא נצרכא אלא לטעם כעיקר דבקדשים אסור" - משמע שבחולין טעם כעיקר אינו אסור מהתורה.

מוקד סוגיית טעם כעיקר הוא בדברי רבי יוחנן בגמ' בעבודה זרה [סז.]:

"כל שטעמו וממשו - אסור ולוקין עליו, וזהו כזית בכדי אכילת פרס.

טעמו ולא ממשו - אסור ואין לוקין עליו".

נחלקו הראשונים בהסבר המושגים "טעמו וממשו", ו"טעמו ולא ממשו":

הרמב"ן [חולין צח: ד"ה אלא לטעם] והר"ן [חולין לה: באלפס סוד"ה גרסי'] מבארים, ש"טעמו וממשו" הוא תערובת של מין בשאינו מינו, שגם האיסור עצמו מעורב בתוך התערובת, וגם טעמו של האיסור מורגש [לדוגמא: בשר איסור שנפל לתוך מרק ירקות, וריסקו את הירקות ואת הבשר

בבלנדר]. "טעמו ולא ממשו" הוא תערובת של מין בשאינו מינו, שהאיסור אינו נמצא בתערובת, אלא רק טעמו מורגש בתוכו [לדוגמא: בשר איסור שהתבשל בתוך מרק ירקות, והוציאו את כל הבשר מתוכו].

מסבירים הרמב"ן והר"ן, שלטעם של איסור בתערובת יש שתי משמעויות שונות: א. טעם של איסור מונע את ביטול האיסור בהיתר. ביטול אפשרי רק כשהאיסור מאבד את זהותו העצמית. כשטעם האיסור מורגש, האיסור אינו בטל, ואסור לאכול את כל התערובת מפאת האיסור שבתוכה.

ב. טעם של איסור אסור כאילו אוכלים את האיסור עצמו.

הדין הראשון, שטעם מונע ביטול, הוא, לדעת הרמב"ן והר"ן, דין פשוט המוסכם לכולי עלמא, ואינו צריך מקור. הדין השני, שטעם אסור כאילו אוכלים את גוף האיסור, הוא דין טעם כעיקר הנידון בסוגייתנו, ועליו טורחת הגמ' למצוא מקור לאוסרו מהתורה.

לפי הסבר הרמב"ן והר"ן דינו של רבי יוחנן ברור. "טעמו וממשו אסור ולוקין עליו וזהו כזית בכדי אכילת פרס" - טעם של איסור מונע את הביטול, ואם יש בתערובת כזית ממשות של איסור, ואוכלים אותו תוך כדי אכילת פרס, לוקים מהתורה כשם שלוקים על איסור הנמצא בעין.

"טעמו ולא ממשו אסור ואין לוקין עליו" - אם יש טעם ללא ממשות של איסור, מתקיים רק הדין השני, שטעם איסור אסור כאילו אוכלים את האיסור עצמו. דין זה לדעת רבי יוחנן הוא דין מדרבנן בלבד, ולכן אין לוקים עליו.

בדברי רבי יוחנן חסר דין נוסף, טעמו וממשו ואכל פחות מכזית בכדי אכילת פרס. לשיטת הרמב"ן והר"ן יש איסור מהתורה על אכילת התערובת, אבל אין לוקים עליה. אסור מהתורה לאכול את התערובת כיוון שהטעם מונע את ביטול הממשות, וכיוון שממשות האיסור לא בטלה, אסור מהתורה לאכול אותה. אין לוקים על אכילה זו, כיוון שאכל רק חצי שיעור של איסור.

על פי פירוש הרמב"ן והר"ן מוכח מדברי רבי יוחנן שטעם כעיקר אינו אסור מהתורה. מבאר הרמב"ן, שכפי שמבואר בסוגיה בחולין [קח.], אביי ורבא נחלקו בדין זה. אביי סובר שטעם כעיקר דאורייתא, והסוגיה בפסחים היא אליבא דאביי, רבא סובר כרבי יוחנן, שטעם כעיקר מדרבנן, והלכה כרבי יוחנן ורבא.

הר"ר יוסף [בתוס' ע"ז סז: ד"ה א"ר] מפרש את דברי רבי יוחנן בצורה דומה לפירושם של הרמב"ן והר"ן, אבל לדעתו טעם כעיקר אסור מהתורה.

הר"ר יוסף מפרש: "טעמו וממשו אסור ולוקים עליו וזהו כזית בכדי אכילת פרס" - כפירוש הרמב"ן והר"ן, שטעם מונע ביטול, ולכן לוקים על אכילת כזית ממשות של איסור. "טעמו ולא ממשו אסור ואין לוקין עליו" - אסור מהתורה כיוון שטעם כעיקר דאורייתא, אבל אין לוקים שאיסור טעם נלמד מגעולי נוכרים, לכן האיסור הוא איסור עשה, ואין לוקים עליו.

לדעת הר"ר יוסף לפי כל הסוגיות טעם כעיקר אסור מהתורה, דברי רבא בגמ' בחולין הם רק בדרך דחיה, שאין לאביי ראייה שטעם כעיקר אסור מהתורה, אבל גם הוא מודה לדינו של אביי.

רש"י [חולין צח: ד"ה לטעם כעיקר] ור"ת [ברא"ש חולין פ"ז סי' לא] חולקים על תפיסה זו, אבל כל אחד מושך את הסוגיות לכיוון אחר. לדעתם אין הבדל בין תערובת שיש בה טעמו של האיסור בלבד לבין תערובת שיש בה את טעם האיסור ואת ממשו, בשני המקרים האיסור בטל ברוב, והדין היחידי הקיים הוא דין טעם כעיקר. רש"י סובר שטעם כעיקר מותר מהתורה, והאיסור לאכול תערובת שיש בה את ממשות האיסור וטעמו מורגש, הוא מדרבנן. ר"ת סובר שטעם כעיקר אסור מהתורה, והאוכל כזית מהתערובת לוקה מהתורה, כיוון שאוכל כזית שיש לו טעם של איסור.

רש"י ור"ת אינם יכולים לפרש את דברי רבי יוחנן כפשוטם. לרש"י קשה מדוע לוקה על כזית בכדי אכילת פרס, והרי טעם כעיקר מותר מהתורה, ולר"ת קשה מדוע אינו לוקה על טעמו ולא ממשו, והרי טעם כעיקר אסור מהתורה. תוס' [ע"ז סז: ד"ה א"ר] הולך בשיטת ר"ת ומפרש, שרבי יוחנן עוסק במין במינו, ו"טעמו וממשו" הוא שהאיסור ניכר, ולכן הוא אינו בטל ולוקים עליו. מרש"י [סז: ד"ה טעמו ולא ממשו] משמע שגם הוא מפרש את "טעמו וממשו" כשהאיסור ניכר, אבל הוא יכול לפרש את דברי רבי יוחנן אפילו במין בשאינו מינו.

שיטת הרמב"ם אינה מוגה, ולאחריה מוגה עד כאן

לרמב"ם [הל' מאכלות אסורות פט"ו הל' א-ג] שיטה רביעית: "דבר אסור שנתערב בדבר מותר מין בשאינו מינו בנותן טעם... כיצד חלב הכליות שנפל לתוך הגריסין ונמוח הכל טועמין את הגריסין אם לא נמצא בהן טעם חלב הרי אלו מותרים, ואם נמצא בהם טעם חלב והיה בהן ממשו הרי אלו אסורין מן התורה, נמצא בהן טעמו ולא היה בהן ממשו הרי אלו אסורין מדברי סופרים. כיצד הוא ממשו כגון שהיה מן החלב כזית בכל שלש ביצים מן התערובת". הרמב"ם סובר שטעם כעיקר אסור מהתורה, אבל לדעתו האיסור הוא רק כשיש כזית איסור בתוך שיעור אכילת פרס של התערובת, אם אין כזית איסור בתוך שיעור אכילת פרס, איסור אכילת התערובת הוא מדרבנן בלבד.

דינו של הרמב"ם צריך עיון. אם על כזית איסור בתוך כדי אכילת פרס לוקה, אכילת פחות מכזית אמורה להיות אסורה מדין חצי שיעור, ומדוע הרמב"ם פוסק שהאיסור הוא מדרבנן בלבד?

סיכום

הסוגיה מורכבת ומסובכת, כדי לוודא את הבנתה נסכם את הסוגיה משלוש זוויות שונות:

א. הסבר המושגים "טעם כעיקר", "טעמו ולא ממשו", "טעמו וממשו".

ב. הסבר דינו של ר' יוחנן בגמ' בע"ז [סז].

ג. פסק ההלכה בתערובת מין בשאינו מינו.

הסבר המושגים

נחלקו הראשונים בהסבר המושג "טעם כעיקר":

הרמב"ן, הר"ן והר"ר יוסף מפרשים שהמושגים "טעם כעיקר" ו"טעמו ולא ממשו" זהים, וכוונתם שתערובת שיש בה טעם של איסור ללא ממשות איסור, אסורה כאילו יש בה ממשות איסור.

רש"י מבאר שהמושג "טעם כעיקר" והמושג "טעמו ולא ממשו" הם מושגים זהים, והם מתייחסים לכל תערובת של מין בשאינו מינו, שהאיסור נותן טעם בהיתר. המושג "טעמו וממשו" מתייחס למקרה שרואים את האיסור [לדוגמא: רואים את החלב צף על גבי התבשיל], ולכן אינו בטל.

ר"ת מבאר כרש"י, שהמושג "טעם כעיקר" מתייחס לכל תערובת של מין בשאינו מינו, שהאיסור נותן טעם בהיתר. ר"ת מסכים עם רש"י גם בפירוש המושג "טעמו וממשו". ר"ת חולק על רש"י בהסבר המושג "טעמו ולא ממשו", לדעתו המושג מתייחס למין במינו בלבד¹.

הרמב"ם מבאר שהמושג "טעם כעיקר" זהה למושג "טעמו וממשו", והוא מתייחס לתערובת מין בשאינו מינו, שהיחס בין האיסור לבין ההיתר, הוא יחס של כזית לשלש ביצים [שיעור אכילת פרס].

הסבר דינו של ר' יוחנן

נחלקו הראשונים בהסבר דינו של ר' יוחנן. נסכם את שיטתם בטבלה:

טעמו וממשו	טעמו ולא ממשו	
האיסור אינו ניכר אבל טעמו מורגש	האיסור ניכר בתערובת ולא בטל	רש"י
מין במינו והאיסור אינו ניכר בתערובת	מין במינו והאיסור ניכר בתערובת	ר"ת
תערובת שיש בה טעם ואין ממשות איסור	תערובת שיש בה טעם וממשות איסור	הר"ר יוסף רמב"ן, ר"ן
תערובת שאין בה כזית איסור בכדי אכילת פרס	תערובת שיש בה כזית איסור בכדי אכילת פרס	רמב"ם

הערה: לכל השיטות, חוץ משיטת ר"ת, ר' יוחנן עוסק בתערובת של מין בשאינו מינו.

¹ הסבר המושג, גם לפי שיטת רש"י וגם לפי שיטת ר"ת, הוא רק בדברי ר' יוחנן. בגמ' בחולין (קח.) אומר אבוי "טעמו ולא ממשו" במשמעות של טעם כעיקר.

פסק ההלכה בתערוכת מין בשאינו מינו

נחלקו הראשונים בפסק ההלכה בדין תערוכת של מין בשאינו מינו :
 רש"י: טעם כעיקר אסור מדרבנן. מדאורייתא כל תערוכת של מין בשאינו מינו מותרת ברוב, מדרבנן אסור לאכול תערוכת שיש בה טעם איסור.
 רמב"ן, ר"ן: טעם כעיקר אסור מדרבנן. תערוכת שאין בה ממשות של איסור ויש בה טעם של איסור, אסורה מדרבנן בלבד. תערוכת שיש בה ממשות של איסור וטעם האיסור מורגש, אסורה מהתורה, ואם אוכל כזית איסור בתוך כדי אכילת פרס, לוקה מהתורה.
 הר"ר יוסף: טעם כעיקר אסור מהתורה. האוכל תערוכת שאין בה ממשות של איסור ויש בה טעם של איסור, עובר על איסור עשה מהתורה ואינו לוקה. תערוכת שיש בה ממשות של איסור וטעמה מורגש אסורה באכילה מהתורה, ואם אוכל כזית בתוך כדי אכילת פרס, לוקה מהתורה.
 רמב"ם: טעם כעיקר אסור מהתורה. תערוכת מין בשאינו מינו וטעם האיסור מורגש, אם היחס בין האיסור לבין ההיתר הוא יחס של כזית לשלש ביצים, אסור מהתורה, אם אין כזית איסור בשלוש ביצים של היתר, אסור רק מדרבנן.
 ר"ת: תערוכת של איסור וטעם האיסור מורגש, אסורה באכילה מהתורה. אם אוכל כזית מהתערוכת לוקה, בין יש בתערוכת ממשות של איסור ובין יש בתערוכת רק טעם איסור.

הלכה

השו"ע [סי' צח סע' ב] פוסק שטעם כעיקר אסור מהתורה, ולכן ספקו לחומרא.